

Л.В. Півненко

ОБВИНУВАЧЕННЯ НА ДОСУДОВИХ СТАДІЯХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. Розкриваються сутність, значення і завдання обвинувачення (кримінального переслідування) на досудових стадіях кримінального судочинства і визначаються шляхи подальшого законодавчого удосконалення цього важливого процесуального інституту.

Ключові слова: кримінальне судочинство, слідчий, кримінальна справа, прокурор, досудові стадії, обвинувачення.

Аннотация. Раскрываются сущность, значение и задачи обвинения (уголовного преследования) на досудебных стадиях уголовного судопроизводства и определяются пути дальнейшего законодательного усовершенствования этого важного процессуального института.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, следователь, уголовное дело, прокурор, досудебные стадии, обвинение.

Abstract. The article reveals the essence, importance and tasks of the prosecution (criminal prosecution) at the pre-trial stages of the criminal proceedings and determined the ways of further legislative improvements of this important procedure of the institute.

Key words: criminal proceedings, the investigator, the criminal case, the prosecutor, the pre-trial stage, the charge.

До 1864 року в царській Росії і в Україні, що була її складовою частиною, специфічна кримінально-процесуальна діяльність, направлена на виявлення, розкриття злочинів та викриття перед судом осіб, винних у їх вчиненні, тобто так зване обвинувачення, не виділялось як одна із основних функцій кримінального судочинства. Рух кримінальної справи забезпечувався силою самого закону, бо поняття сторін обвинувачення і захисту ще не було відоме тодішньому законодавцю [1, с. 3].

Самостійним кримінально-процесуальним інститутом обвинувачення стає лише після введення поняття «кримінальне переслідування» до Статуту кримінального судочинства Російської імперії 1864 року і наповнення його конкретним змістом. Це обвинувачення ділилося на дві частини: попереднє (досудове) у формі офіційної версії злочинної діяльності, оформлюваної органами розслідування у вигляді обвинувального тезису; остаточне (судове) у формі підтримання прокурором обвинувачення перед судом шляхом викриття винного і вимоги офіційного публічного оголошення його злочинцем з призначенням передбаченого кримінальним законом покарання.

Як бачимо, здійснення попереднього (досудового) обвинувачення було покладено на органи досудового розслідування (дівання, слідства), а остаточного (судового) на органи прокуратури. Моменти попереднього і остаточного обвинувачення різко відокремлювалися одне щодо одного.

У таких формах обвинувачення реалізувалося на території Російської імперії, а потім Радянського Союзу та самостійної України до початку ХХІ століття. 21 червня

2001 року при проведенні Малої судової реформи український законодавець, враховуючи позицію відомого російського вченого-процесуаліста А.Г. Халіуліна [2, с. 7], об'єднав ці дві частини обвинувачення і запровадив у кримінальний процес України єдину (нерозривну) загально процесуальну функцію обвинувачення, що відтепер виконується одним і тим же державним органом – прокуратурою – на усіх стадіях кримінального процесу.

Більше того, запровадивши побудову українського кримінального судочинства на тріаді процесуальних функцій: обвинувачення, захисту і вирішення справи, а також їх суворому відмежуванні, законодавець залишив невирішеним цілий ряд важливих питань, що відносяться до реалізації функції обвинувачення. В першу чергу, це стосується такої проблеми: хто, в якому порядку, коли і в якій формі порушує обвинувачення; чим акт порушення обвинувачення відрізняється від акту порушення кримінальної справи; що слід розуміти під терміном «кримінальна справа», який використовується у Кримінально-процесуальному кодексі України (далі КПК України) в різних значеннях (злочинне діяння; кримінально-правовий спір; проведення розслідування; обвинувачення – спеціальне документальне угруповання справи з закріпленими доказами і процесуальними актами).

Уважається, що відкриття (порушення) процесу не може здійснюватися односторонніми і безконтрольними діями дізнавача, слідчого чи прокурора. Воно повинно складатися із двох процесуальних актів: акту (постанови) прокурора і акту (постанови) суду. Після винесення письмової постанови про вчинення злочину і необхідності його розслідування прокурор повинен звернутися з нею до слідчого судді, який після перевірки зібраних матеріалів і оцінки законності і обґрунтованості винесеної прокурором постанови приймає письмове рішення про дачу згоди на відкриття, або про відмову в дачі згоди на відкриття кримінального судочинства.

Після винесення суддею постанови про відкриття кримінального судочинства слідчий може приступати до розслідування справи шляхом виконання передбачених законом слідчих дій і прийняття слідчих рішень.

Таким чином, сутність прокурорського акту (постанови) полягає в тому, що він доводить до відома слідчого судді про факт вчинення злочину шляхом подання матеріалів дослідчої перевірки, які вказують на ймовірного злочинця, і пропонує відкрити за цим фактом кримінальне судочинство. Сутність же акту (постанови) слідчого судді полягає в тому, що він перевіряє законність і обґрунтованість постанови прокурора і в залежності від результатів перевірки вирішує питання про те, погодитися чи не погодитися з відкриттям кримінального судочинства. Після винесення суддею постанови про відкриття кримінального судочинства відкривається шлях для розслідування справи та здійснення самої обвинувальної діяльності.

При розслідуванні справи законність і обґрунтованість слідчої діяльності перевіряється також слідчим суддею при згоді на проведення слідчим таких слідчих дій та рішень, як: проведення обшуку, зняття інформації з каналів зв'язку, взяття під варту тощо. Таким чином, слідчу діяльність з самого початку необхідно поставити

під контроль суду. І цей контроль має бути направлений не на усунення допущених порушень закону, а на їх попередження і недопущення.

Якщо результати розслідування дадуть підстави для порушення публічного обвинувачення, то прокурор порушує обвинувачення шляхом складання спеціального письмового акту (постанови про притягнення як обвинуваченого) і направляє його разом з кримінальною справою до слідчого судді. Якщо суддя після вивчення матеріалів справи і заслуховування пояснень особи, проти якої прокурор висунув публічне обвинувачення, погодиться з цим обвинуваченням, то він виносить рішення (постанову) про згоду на продовження пошуку слідчим обвинувальної інформації. Після винесення такої постанови не тільки обвинувальна діяльність дізнавача та слідчого, а й саме публічне прокурорське обвинувачення ставиться під контроль суду.

Такий жорсткий судовий контроль за обвинувальною діяльністю і самим обвинуваченням пояснюється необхідністю забезпечити недопущення можливих помилок і зловживань з боку дізнавача, слідчого, прокурора, гарантувати захист прав і законних інтересів осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. Таку форму судового контролю за обвинувальною діяльністю і самим обвинуваченням можна назвати комплексною. Більше того, суддя, як носій судової влади, виступає третім суб'єктом, перед яким прокурор веде переслідування підозрюваного.

Залежно від етапу, на якому здійснюється обвинувачення, відрізняються і носії судової влади, перед якими це обвинувачення реалізується. На початковому (досудовому) його етапі таким судовим органом виступає слідчий суддя, наділений повноваженнями контролювати попереднє (досудове) обвинувачення, тобто попередню обвинувальну діяльність і попереднє обвинувачення. На остаточному судовому етапі контроль за обвинуваченням здійснюється судом, який безпосередньо розглядає кримінальну справу по суті, тобто відправляє правосуддя.

Таким чином, обвинувачення від свого початку і до кінця має носити суто судово-контрольний характер. Там, де обвинувачення порушується і реалізується, без судового контролю, або за наявності формального такого контролю, там це обвинувачення надто часто перетворюється у свавілля і беззаконня [3, с. 63].

У зв'язку з цим законодавець приймаючи новий КПК України повинен провести чітку межу між ініціацією прокурором перед судом відкриття кримінального процесу, попередньою обвинувальною діяльністю у справі і попереднім обвинуваченням, а також виписати усі контрольні повноваження слідчого судді. Важливо, щоб цей контроль був як упереджувальним, так і подальшим. Останній повинен здійснюватися шляхом оскарження зацікавленою особою, її захисником чи законним представником до суду будь-якого рішення органу розслідування чи прокурора. Закриття і зупинення провадження у справі також необхідно передати під контроль суду.

Необхідно зазначити, що «обвинувачення як боротьба зі злочинністю привертало увагу багатьох дослідників як у минулому, так і нині [4, с.6]. Разом з тим ці дослідження не привели до створення цілісного, загальновизнаного вчення про сутність і зміст вказаного фундаментального терміна. Одні автори розуміють під

цим терміном наскрізну кримінально-процесуальну функцію, а інші використовують її тільки для характеристики діяльності прокурора в суді. На це важливе питання законодавець повинен дати чітку і однозначну відповідь, а саме – функція обвинувачення є наскрізною, тобто загально процесуальною, а судовий контроль за законністю обвинувачення має бути як попереднім, тобто попереджувальним, так і подальшим, який здійснюється шляхом оскарження до суду будь-якого прийнятого слідчим чи прокурором рішення.

Що ж до таких доленосних рішень як порушення, закриття чи зупинення провадження у справі, то вони в усіх без винятку випадках повинні прийматися тільки під безпосереднім контролем суду.

Неприпустимо, що діючий КПК України допускає й існування двох форм порушення обвинувачення: класичну – у справах приватного обвинувачення, яка складається із двох актів (акту обвинувача (потерпілого) і акту суду) та суто слідчу, яка складається із одного акту – у справах публічного і приватно-публічного обвинувачення. Завдання нового КПК України – позбавити наше кримінальне судочинство від таких протиріч і недоречностей, які несуть в собі грубі порушення законності і прав людини, що потрапила у сферу кримінального процесу.

У статті, присвяченій притягненню до кримінальної відповідальності, не інакше як за скаргою потерпілого (справи приватного обвинувачення) необхідно буде чітко визначити; яким саме актом відкривається провадження у справі – самою скаргою потерпілого, направленою до суду, чи спеціальною постановою судді, який прийняв цю скаргу до свого провадження; яку роль відіграє скарга потерпілого – це акт відкриття кримінального судочинства чи акт обвинувачення.

Необхідно також враховувати, що судовий контроль, запроваджений Малою судовою реформою в Україні, виявився явно одностороннім, в значній мірі протирічним і неефективним. Надавши суду повноваження контролювати законність і обґрунтованість багатьох рішень, що приймаються на досудових стадіях процесу, залишив визнання осіб підозрюваними і обвинуваченими в тому ж інквізиційному порядку шляхом одностороннього акту органу розслідування, непідконтрольного суду. Як бачимо, суд з одного боку, як би отримав широкі повноваження, для захисту прав особи, втягнутої в сферу кримінального судочинства. З іншого боку, на досудових стадіях процесу цей же суд позбавлений права ефективно контролювати наявність фактичних і юридичних підстав для визнання особи обвинуваченим чи підозрюваним.

При такій ситуації не можна говорити про наявність реальних судових гарантій щодо захисту прав і свобод обвинуваченого чи підозрюваного на досудових стадіях процесу [5, с.6]. Такий парадокс можна пояснити запозиченням старих інститутів радянської «соціалістичної законності і впровадженням сучасними реформаторами спотворених правових деформацій із так званого зарубіжного досвіду». Вважається, що прийняття термінових заходів до посилення судового контролю на досудових стадіях процесу – першочергове завдання законодавця.

Література

1. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства / Фойницкий И. Я.. т.2. – СПб., 1996. – 385 с.;
2. Халиулин А.Г. Уголовное преследование как функция прокуратуры Российской Федерации: проблемы осуществления в условиях правовой реформы: автореф. дис... докт. юрид. наук / Халиулин А.Г. – М., 1997. – 30 с.;
3. Деришев Ю. Стадия возбуждения уголовного дела – реликт «социалистической законности» / Деришев Ю. // Российская юстиция. – 2003. – № 8. – С. 14–18;
4. Буцковский Н.А. О деятельности прокурорского надзора вследствие отделения обвинительной власти от судебной. – СПб., 1867. – С. 5-10, В.Т. Маляренко. Змагальність сторін у кримінальному судочинстві. – Вісник прокуратури. – 2003. – № 1. – С. 15–21;
5. Рогов Б. Справедливость? Воздержавшихся нет? / Рогов Б. // Российская газета. – 2004. – № 24–28 июля. – с. 8.